

Günəl Sadıq qızı HƏMİDOVA

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, dissertant

E-mail: Hamidova_gunel@unec.edu.az

AZƏRBAYCAN MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ BİZNES PROSESLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN VƏZİYYƏTİ

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi – biznes proseslərinin təşkili, optimallaşdırılmasının istiqamətlərinin müəyyən edilməsi.

Tədqiqatın metodologiyası – müqayisəli təhlil və qruplaşdırılma.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti – Biznes proseslərinin optimallaşdırılması üçün hazırlanmış tövsiyələr neft və qaz şirkətləri tərəfindən öz əməliyyatlarının səmərəliliyini artırmaq üçün istifadə edilə bilər. Təklif olunan innovativ alətlər SOCAR-ın və sənayenin digər müəssisələrinin praktiki fəaliyyətində tətbiq oluna bilər. Tədqiqatın nəticələri neft-qaz sektorunda müəssisələrin inkişafı strategiyalarının işlənilməsində istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın nəticələri – Biznes proseslərinin təşkili və idarə edilməsinə əsas yanaşmalar müəyyən edilmiş və sistemləşdirilmişdir. Biznes proseslərinin idarə edilməsinə müxtəlif yanaşmaların effektivliyinin müqayisəli təhlili aparılmışdır. SOCAR-ın 2008-2023-cü illər üzrə fəaliyyətinin iqtisadi göstəricilərinin qiymətləndirilməsi aparılıb. SOCAR-da biznes-proseslərin optimallaşdırılması üçün innovativ alətlərin tətbiqi üçün tövsiyələr hazırlanıb.

Tədqiqatın elmi yeniliyi – Biznes proseslərinin təşkilinə müasir yanaşmalar sistemləşdirilmiş və təsnifləşdirilmişdir. Biznes proseslərinin idarə edilməsinə müxtəlif yanaşmaların effektivliyinin qiymətləndirilməsi üçün müqayisəli metodologiya hazırlanmışdır. Neft-qaz sektorunda biznes proseslərinin optimallaşdırılması üçün innovativ vasitələrin tətbiqinə kompleks yanaşma təklif olunur.

Açar sözlər: biznes prosesi, yanaşma, neft-qaz, şirkət, optimallaşdırma.

JEL:

UOT:

DOI: <https://doi.org/10.54414/FCYI7278>

Giriş

Müasir şəraitdə biznes proseslərinin səmərəli təşkili müəssisələrin rəqabət qabiliyyətinin əsas amilidir. Bu problem xüsusilə proseslərin optimallaşdırılmasının iqtisadi göstəricilərə birbaşa təsir etdiyi neft-qaz sektorunda fəaliyyət göstərən şirkətlər üçün aktualdır. Bu baxımdan Azərbaycanda müəssisələrdə, xüsusən SOCAR-da biznes proseslərinin təşkilinin mövcud vəziyyətinin və inkişaf tendensiyalarının öyrənilməsi olduqca aktual görünür və tədqiqatın əsas məqsədini əks etdirir.

Tədqiqatın əsas vəzifələri bunlardır:

– Biznes proseslərinin idarə edilməsinə müxtəlif yanaşmaların müqayisəli təhlilini aparmaq və onların üstünlüklərini və məhdudiyyətlərini müəyyənləşdirmək;

– Azərbaycanın neft-qaz şirkətlərində biznes proseslərinin təşkilinin mövcud vəziyyətini öyrənmək üçün SOCAR-ın 2008-2023-cü illər üzrə fəaliyyətinin iqtisadi göstəricilərinin təhlilinin aparılması. mövcud biznes proseslərinin effektivliyini qiymətləndirmək;

– Neft-qaz sektorunda müəssisələrdə iş proseslərinin təkmilləşdirilməsi və optimallaşdırılmasının əsas istiqamətlərini müəyyən etmək;

– SOCAR-ın fəaliyyətində innovativ biznes proseslərinin optimallaşdırılması alətlərinin tətbiqi üçün tövsiyələr hazırlamaq.

Bu vəzifələr tədqiqatın məqsədi ilə məntiqi olaraq əlaqələndirilir və tədqiqat mövzusunun ardıcıl olaraq açmağa imkan verir.

Biznes proseslərinin təşkili və idarə edilməsi sisteminə müxtəlif yanaşmalar

Biznes proseslərinin təşkili və idarə edilməsinə müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Belə ki, sistem yanaşması, obyekt elementlər toplusu və onların əlaqələri kimi nəzərdən keçirməyə əsaslanan bir üsuldur. Sistemli yanaşma təkcə problemlərin həlli yolu deyil, həm də onların formalaşdırılması üsuludur (1). Sistem yanaşmasının əsas prinsiplərinə aşağıdakılar daxildir:

– təşkilatın idarəetmə sisteminin bütövlükdə və daha yüksək səviyyələrdə alt sistem kimi birgə nəzərdən keçirilməsini nəzərdə tutan bütövlük;

– idarəetmə və idarə olunan alt sistemlərin qarşılıqlı əlaqədə olduğu hər hansı bir təşkilatda iki və ya daha çox elementin (aşağı və yuxarı səviyyələrdə) mövcudluğunu nəzərdə tutan iyerarxiya, bir alt sistemin digərinə tabe olmasını nəzərdə tutur;

– idarəetmə sisteminin elementlərini və onların əlaqələrini təhlil etməyə imkan verən strukturlaşma;

– iqtisadi və riyazi modellərdən istifadə etməklə idarəetmə sisteminin elementlərini həm fərdi, həm də məcmu şəkildə təsvir etməyə imkan verən çoxluq;

– obyektin xassələrinin sistemin bütün xüsusiyyətlərini əhatə etdiyinə inanan sistemlilik.

İntegrativ yanaşma idrakın sosial-fəlsəfi metodu kimi qəbul edilir. Onun vəzifəsi sosial reallığın formal, texniki və prosedural aspektləri baxımından deyil, mahiyyətə, keyfiyyət və ideoloji cəhətdən dərk edilməsini təmin etməkdir. İntegrasiya edilmiş yanaşmadan istifadə nəyi, harada və necə baxmaq lazım olduğunu bilməyə imkan verir. Bu, idarəetmənin texniki, ekoloji,

təşkilati, psixoloji və digər aspektlərini birləşdirmək üçün eyni vaxtda işləməyi əhatə edir.

Məntiqi yanaşma təfəkkür haqqında elmi baxışlara əsaslanır və tədqiqat və planlaşdırma mərhələlərini əhatə edir. İntegrasiya yanaşması idarəetmə subyektləri arasında genişlənmiş qarşılıqlı əlaqəni və idarəetmə sisteminin komponentləri arasında qarşılıqlı əlaqə və əlaqələrin dərinləşdirilməsini nəzərdə tutan əlaqələrin öyrənilməsinə və möhkəmləndirilməsinə diqqət yetirir.

Virtual yanaşma yerli səviyyədə müvafiq tələbatların ödənilməsi üçün virtual təşkilati strukturların yaradılması, eləcə də informasiyanın qəbulu, emalı, istifadəsi və ötürülməsi üçün qlobal internet və digər elektron rabitə vasitələrinin istifadəsi ilə əlaqələndirilir.

Standart yanaşma təhlükəsizliyi, texnologiya və informasiyaya uyğunluğu, bir-birini əvəz etmək qabiliyyətini, ölçmələrin vahidliyini, resurslara qənaət və keyfiyyətin yüksəldilməsini təmin etmək məqsədilə istənilən sistem (təşkilat, region, sektor, ölkə, beynəlxalq birlik) üçün vahid standartlar yaratmaq məqsədi daşıyır.

Marketinq yanaşması hər hansı bir problemi həll edərkən alt sistemin idarə edilməsinin istehlakçıya yönəldilməsini nəzərdə tutur. Funksional yanaşma, müəssisənin məqsədlərinə çatmaq üçün zəruri funksiyalar toplusunu nəzərdə tutan elmi metoddur; Onlar müəyyən edildikdən sonra optimal layihə seçilir və innovasiya prosesləri zənciri formalaşır ki, burada səmərəliliyin əsas meyarı əsas funksiyaların ən yaxşı göstəricisidir.

Proses yanaşması ümumi idarəetmə funksiyalarını qarşılıqlı əlaqədə nəzərdən keçirir. İdarəetmə prosesi strateji marketinq, planlaşdırma, prosesin təşkili, uçot, nəzarət, motivasiya və tənzimləmənin bir-biri ilə əlaqəli fəaliyyətlərini əhatə edir, hərəkətlərin əlaqələndirilməsinə diqqət yetirir.

Vəziyyət (və ya hal, situasiya) yanaşması müxtəlif idarəetmə üsullarının effektivliyinin konkret vəziyyətlə müəyyən edilməsini təmin etməyə yönəlmişdir. Onun mahiyyəti belədir:

– menecer peşəkar idarəetmə vasitələri ilə tanış olmalıdır;

– hər bir idarəetmə konsepsiyası və texnikasının güclü və zəif tərəfləri var; menecer mümkün müsbət və mənfi nəticələri proqnozlaşdırma bilməlidir;

– menecer ən vacib amilləri və bir və ya bir neçə dəyişəndəki dəyişikliklərin ehtimal olunan təsirlərini müəyyən edərək vəziyyəti düzgün şərh etməyi bacarmalıdır;

– menecer minimal mənfi təsirlə təşkilati məqsədlərə nail olmağı optimallaşdırarkən xüsusi təcrübələri konkret vəziyyətlərlə əlaqələndirmək bacarığına malik olmalıdır.

Xüsusi vəziyyətlər aşağıdakılara görə fərqlənə bilər:

– məzmununa görə (texniki, iqtisadi, siyasi, təşkilati, psixoloji və s.);

– vaxt nəzərə alınmaqla idarəetmə qərarının növü üzrə (strateji, taktiki və operativ);

– idarəetmə qərarlarının həyata keçirilməsini təmin edən resurslar və üsullar haqqında;

– idarəetmə qərarlarının həyata keçirilməsi üsulları haqqında.

Normativ yanaşma innovasiyaların idarə edilməsi alt sistemləri üçün idarəetmə standartlarının yaradılmasına yönəlmiş innovasiyaların idarə edilməsinə elmi yanaşmadır. Bu, idarəetmədə məlumatın ayrılmaz olduğunu başa düşməyə əsaslanır, çünki o, həmişə məlumatların əldə edilməsi, işlənməsi, ötürülməsi və istifadəsinə aiddir. İdarəetmə qərarlarının hazırlanmasında və qəbulunda informasiyadan istifadənin formalaşdırılması və rəsmiləşdirilməsi obyektiv zərurətə çevrilir.

Sadalanan yanaşmaların müqayisəli təhlillini aşağıdakı cədvəldən daha aydın görmək olar. İdarəetməyə davranış yanaşması tabeçiliyində olanların tipik davranışlarının öyrənilməsinə əsaslanan idarəetmə tərzidir. Onun məqsədi təşkilatda və idarəetmədə elmi davranış konsepsiyalarının tətbiqi yolu ilə işçilərə öz bacarıqlarını və yaradıcılıqlarını reallaşdırmağa kömək

etməkdir. Bu yanaşmanın prioriteti iş motivasiyasıdır ki, bu da insanları şirkətin məqsədlərinə və şəxsi məqsədlərinə çatmaq üçün hərəkətə keçməyə ruhlandırmaq prosesidir. Motivasiya ehtiyaclarına əsaslanır.

Biznes yanaşması daha əhatəli və mürəkkəb konsepsiyaya əsaslanır, çünki bunu hər kəs fərdi şəkildə, təhsil və tərbiyənin xarakterindən asılı olaraq başa düşür. Biznes yanaşmasının praktiki tətbiqinin tamlığı və dərinliyi həm obyektiv, həm də subyektiv amillərlə müəyyən edilir. Obyektiv amillərə aşağıdakılar daxildir:

– xarici mühitin rəqabət qabiliyyəti;

– bazarda rəqabətin gücü;

– iyerarxiyanın bütün səviyyələrində idarəetmə sistemlərinin keyfiyyəti;

– təşkilatın təchizatçılar və müştərilərlə informasiya əlaqələrinin keyfiyyəti;

– qərarların hazırlanması və icrası prosesinin hüquqi və metodiki təminatının keyfiyyəti;

– keyfiyyətli qərarların uçuğu, nəzarəti və motivasiya sistemi;

– dəyərlər sistemi, təşkilat mədəniyyəti və təşkilatın missiyası.

İdarəetmə həllərinin hazırlanmasında innovativ yanaşmanın əhəmiyyəti son illərdə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İnnovativ yanaşma innovasiyaların tətbiqinə və yeni ideyaların həyata keçirilməsinə diqqət yetirməklə, iqtisadiyyatı inkişaf etdirmək üçün innovasiya fəaliyyətinin artırılmasına yönəlib. İstehsal və investisiyaya iqtisadi inkişafın mərhələləri kimi deyil, innovasiya vasitəsi kimi baxmaq lazımdır. İnnovasiyaların qəbulu və uyğunlaşdırılması innovativ məhsullara tələbatın artmasına kömək edir ki, bu da məhsulların həcmi və dəyəri ilə seçildiyi sənaye üçün xüsusilə vacibdir. İnnovativ subyektin xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi həm xarici, həm də yerli tədqiqatçıların diqqət obyektinə çevrilmişdir. Qərb ədəbiyyatında innovativ şəxslər ilk növbədə istehsal sektorunda çalışan və sahibkarlıqla məşğul olan şəxslər kimi təsnif edilir (2).

20-ci əsrin 70-ci illərdə keçmiş tədqiqatlar yenilikçi şəxsiyyət modelinin yaradılmasına

səbəb oldu, onun əsas xüsusiyyətlərinə aşağıdakılar daxildir:

- yeniliklərə və dəyişikliklərə açıqlıq;
- müxtəlif baxışların mövcudluğunu qəbul etmək;
- bu günə və gələcəyə istiqamətlənmə;
- təhsilin yüksək dəyəri;
- inam və maneələri aradan qaldırmaq bacarığı və s. (3).

Azərbaycanda da analoji tədqiqatlar 1990-cı illərdə aparılmağa başlayıb. Hazırda innovasiyaları şəxsiyyət yönümlü perspektivdən öyrənmək üçün alətlər hazırlanır. Oxşar problemlərlə

məşğul olan əksər azərbaycanlı iqtisadçı və sosioloqlar yenilikçi şəxsiyyətin aşağıdakı xüsusiyyətlərini qeyd edirlər:

- dəyişiklik ehtiyacı;
- yaradıcı təfəkkürün olması;
- fikir tapmaq bacarığı;
- maneələri aradan qaldırmağa hazır olmaq;
- risk altında qərar qəbul etmək bacarığı;
- özünü inkişaf etdirmək istəyi və s. (4, 5, 6, 7).

Cədvəl 1.

Biznes proseslərinin təşkili və idarə edilməsi sistemində yanaşmaların müqayisəsi

Yanaşma	Üstünlükləri	Məhdudiyyətlər	İstifadə yeri
Funksional yanaşma	<ul style="list-style-type: none"> • Aydın iyerarxiya və məsuliyyətlərin bölüşdürülməsi • İşçilərin yüksək ixtisaslaşması • Fərdi funksiyaları idarə etmək asandır • Şöbələr daxilində resurslardan səmərəli istifadə 	<ul style="list-style-type: none"> • Şöbələr arasında zəif əlaqə • Uzun qərar vermə vaxtı • Funksiyaların təkrarlanması riski • Başdan sona prosesləri izləməkdə çətinlik 	<ul style="list-style-type: none"> • İstehsalçı şirkətlər
Çevik (Agile) yanaşma	<ul style="list-style-type: none"> • Dəyişikliyə yüksək uyğunlaşma qabiliyyəti • Təkmilləşdirmələrin sürətli həyata keçirilməsi • Aktiv işçi cəlb edilməsi • Müştəri üçün dəyər yaratmağa diqqət yetirin 	<ul style="list-style-type: none"> • Sabit rutin proseslər üçün təsiri olmaya bilər • Yüksək ixtisaslı komanda tələb olunur • Çətinlik miqyası • Proseslərə nəzarətin itirilməsi riski 	<ul style="list-style-type: none"> • Kiçik biznes • Yüksək texnologiya şirkətləri • Xidmət şirkətləri
Qənaətli istehsal yanaşması	<ul style="list-style-type: none"> • Qüsurların və tullantıların əhəmiyyətli dərəcədə azalması • Performans göstəricilərini təmizləyin • Təkmilləşdirməyə sistemli yanaşma • Məlumatlara və faktlara əsaslanaraq 	<ul style="list-style-type: none"> • Həyata keçirmək üçün əhəmiyyətli resurslar tələb olunur • Həddindən artıq bürokratik ola bilər • Yaradıcılıq proseslərində istifadə etmək çətinidir • Metriklərə həddindən artıq diqqət yetirmə riski 	<ul style="list-style-type: none"> • Böyük təşkilatlar • İstehsalçı şirkətlər
Texnoloji yanaşma	<ul style="list-style-type: none"> • Rutin əməliyyatların yüksək avtomatlaşdırılması • Proseslərin şəffaflığı və idarə oluna bilməsi • İnsan səhvlərinin azaldılması • Geniş analitik imkanlar 	<ul style="list-style-type: none"> • Yüksək icra və dəstək xərcləri • Texnologiyadan asılılıq • Kadr hazırlığına ehtiyac • Texniki nasazlıq riski 	<ul style="list-style-type: none"> • Yüksək texnologiya şirkətləri • İstehsalçı şirkətlər
Proses yönümlü yanaşma	<ul style="list-style-type: none"> • Son nəticəyə aydın diqqət yetirin • Müştəri tələblərindəki dəyişikliklərə sürətli reaksiya • Prosesin icra müddətinin azaldılması • Şöbələr arasında daha yaxşı koordinasiya 	<ul style="list-style-type: none"> • Təşkilati dəyişikliklərin mürəkkəbliyi • Həyata keçirilməsi üçün əhəmiyyətli investisiya ehtiyacı • Mümkün personal müqaviməti • Funksional təcrübənin itirilməsi riski 	<ul style="list-style-type: none"> • Böyük və orta şirkətlər • İstehsalçı və xidmət şirkətləri

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

İnnovativ inkişaf yoluna keçid yeni texnologiyalardan, ideyalardan, sosial və idarəetmə innovasiyalarından istifadəni nəzərdə tutur. Bu halda əsas vəzifə yeni biliklərin yeni mal və xidmət növlərinə çevrilməsini mümkün qədər sadələşdirməkdir. Bu problemin həlli o halda mümkündür ki, təhsilin səviyyəsi və keyfiyyəti yüksəlsin. Başqa sözlə desək, yenilikləri və məhsulları qəbul etmək, istehsal etmək və həyata keçirmək bacarığını inkişaf etdirmək yalnız bilik əsasında mümkündür. İqtisadi münasibətlərin subyektlərinin daxili motivasiyası iqtisadi sistemdə innovativ fəaliyyətin inkişafı üçün ilkin şərtədir, çünki inkişaf təkcə insanların maraqlarına uyğun deyil, həm də onların fəal iştirakı ilə həyata keçirilməlidir.

İstehsal sənayesində innovasiyaya həssaslıq bir tərəfdən sənayenin inkişaf səviyyəsi, digər tərəfdən isə gələcək innovativ inkişafın mümkünlüyü kimi müəyyən edilə bilər (8, 9). Beləliklə, yuxarıda qeyd edilənləri bir araya gətirərək, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, struktur (və ya ənənəvi-funksional) yanaşma prosesləri müsbət mənada funksional bölmələr əsasında təşkil edir, amma bu, səlahiyyətlərin konkretliliyini və çərçivəsini təmin etməklə kross-funksional prosesləri, yəni bir neçə bölmənin birgə iştirakı olan proseslərin ləngiməsinə səbəb olur. Çevik və ya adaptive, uyğunlaşma yanaşması təkmilləşdirmənin daimi xarakterli olmasını qeyd etməklə, prosesin təkmil olmasını, dəyişikliklərə daha tez reaksiya verilməni, kross-funksional komandaarın yaradılmasını və geri dönüşün mütəmadi olmasını nəzərdə tutur. Qənaət əsaslı yanaşma itkilərin azaldılması və ya tam aradan qaldırılması nəzərdə tutmaqla standart proseslərin tətbiqi, zay məhsul və defektlərin azaldılması, proseslərə statistik nəzarətin üstünlükülərini irəli sürür. Texnoloji istiqamətli yanaşma avtomatlaşdırma və rəqəmsal transformasiya əsasında real vaxtda prosesləri monitoring etməyə, işçi proseslərin avtomatlaşdırılmasını idarə etməyə, proseslərin optimallaşdırılması üçün geniş analitik təhlili aparmağa, süni intellectdən istifadə etməklə qərar

qəbuluna imkan verir. Proses yönümlü yanaşma isə bölmələrin çərçivəsində deyil, əlaqəli proseslərin təşkili üzərində fəaliyyətin qurulmasını irəli sürməklə, müştəri yönümlülüüyü, xərclərin azaldılması və prosesin daha aydın görünməsi, bölmələrin xaicində imkanların optimallaşdırılmasını təmin edir. Yəni yanaşmaların heç biri universal deyil və onların effektivliyi təşkilatın quruluş və ölçüsündən, sahə xarakterindən, prosesin yetkinliyindən, resursların mövcudluğu və bolluğundan, strateji məqsədlərdən asılıdır və bu şərtlər əsasında ən üstün variant kimi götürülə bilər. Müasir praktikalar bir çox hallarda onların birgə istifadəsinin üstünlüyünü göstərir və müxtəlif yanaşmaların elementlərinin istifadəsi imkanlarını qeyd edir. Amma nəzərə almaq lazımdır ki, müxtəlif yanaşmaların tətbiqi fərqli investisiya, texnoloji imkanların və işçilərdə bacarıqların olmasını tələb edir. Eyni zamanda istənilən yanaşmanı tətbiq edərkən korporativ mədəniyyətin, risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi mütləq nəzərə alınmalıdır.

3. Müəssisədə biznes proseslərin iqtisadi meyarlarla qiymətləndirilməsi

SOCAR-ın texnoloji imkanlarının artmasına, yeni yataqların aşkar edilməsinin artmasına rəğmən neft istehsalında azalma olub. Ölkə üzrə ümumi neft hasilatında SOCAR-ın payı 16,7-19,4% arasında dəyişib. Azərbaycan üzrə ümumi neft hasilatının artması fonunda SOCAR-ın payı az olsa da (16,7%) 2018-ci ildə bu göstərici 19,4%-ə yüksəlib. Qeyd edək ki, SOCAR tərəfindən hasil edilən neftin yüksək səviyyəsi 2008-ci ildə (8,6 milyon ton) olub. Sonrakı illərdə azalma tendensiyası müşahidə edilib və 2016-2017-ci illərdə ən aşağı həddə düşüb. 2018-ci ildə isə bu göstərici bir qədər artaraq 7,55 milyon ton təşkil etmişdir. Təhlil aparılan 2010-2023-ci illər ərzində SOCAR tərəfindən neft hasilatı ümumilikdə 8,6 % azalıb, SOCAR-ın neft hasilatında payı isə 3,4% artıb. Neftlə yanaşı qaz hasilatında da azalma baş verib. 2008-ci ildə müəssisənin qaz hasilatı 7,75 milyard kubmetr olduğu halda 2017-ci ildə 6,53

milyard kubmetrə qədər azalıb. Təhlil aparılan 2010-2023-ci illər ərzində qaz hasilatında SOCAR-ın payının azalması 15,8% olub. Halbuki 2008-2018-ci illər ərzində ölkə üzrə qaz hasilatı əsasən artma (22,2%) istiqamətində olub. SOCAR-ın hasil etdiyi təbii qazın ölkə üzrə hasilatda payı 2008-2018-ci illərdə 33,1%-dən 21,4%-ə düşüb, 2010-2023-ci illər üzrə isə azalma 9,9% təşkil edib. Buna səbəb ölkə üzrə hasilatın artması, şirkətin hasilatının isə azalmasıdır.

2011-ci ildən Cənub Qaz Dəhlizi layihəsinə start verilib və bu layihənin ilkin mərhələsi olan Trans-Anadolu Təbii Qaz Boru Kəmərinin (TANAP) tikintisi ilə bağlı müqavilələr imzalanıb. 45 milyard dollar sərmayə qoyulması planlaşdırılan Cənub Qaz Dəhlizinin həyata keçirilməsində 7 ölkə, 12 iri şirkət və 12 qaz alıcısı

iştirak edir. Dörd layihə: “Şahdəniz” yatağının tammiqyaslı işlənməsi, Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin genişləndirilməsi və TANAP və TAP boru kəmərlərinin tikintisi üzrə iş aparılır (10). “Cənub Qaz Dəhlizi” layihəsinin birinci mərhələsi başa çatdıqdan sonra onun illik ötürmə qabiliyyəti 16 milyard kubmetr, 30 milyard kubmetrə qədər artırılacaq. SOCAR rəhbəri qeyd edib ki, 2025-ci ilə qədər Azərbaycanın ümumi ixrac potensialı 40 milyard dollara çata bilər, 100 min kubmetr qazın tədarükü reallığa çevriləcək (10).

2008-ci ildən 2023-cü ilə qədər SOCAR aktivlərini 6,4 dəfə - 12,5 milyard manatdan təxminən 80 milyard manata qədər artırıb. Əsas artım öhdəliklərin artması hesabına baş verib, baxmayaraq ki, məcmu kapitalın, nizamnamə kapitalının artımı da bu artıma səbəb olub.

Cədvəl 2.

2008-2023-ci illərdə SOCAR-ın əsas maliyyə səmərəliliyi göstəriciləri, %-lə

İllər	Kapital / Aktivlər	Nizamnamə kapitalı/ Cəmi kapital	Bölüşdürülməmiş mənfəət / Cəmi kapital
2008	59,8	5,7	85,9
2009	54,2	7,7	84,3
2010	51,9	7,8	82,0
2011	54,6	11,4	73,0
2012	45,1	11,0	73,4
2013	44,7	12,8	73,3
2014	45,9	13,5	75,5
2015	36,7	11,0	42,3
2016	33,4	10,2	35,4
2017	35,8	13,8	33,5
2018	38,5	17,3	32,0
2019	37,2	17,8	31,1
2020	34,2	21,4	24,5
2021	32,8	20,9	27,9
2022	41,2	14,3	45,3
2023	47,1	14,4	46,5

Mənbə: (11) əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Nəzərdən keçirilən dövr ərzində şirkətin məcmu kapitalı 7,5 milyard manatdan 34,8 milyard manata yüksəlib. Buna baxmayaraq, aktivlərdə kapitalın payı 59,8%-dən 47,1%-ə qədər azalıb ki, bu da şirkətin cəlb etdiyi borc vəsaitlərinin, o cümlədən kreditor borcları və borc öhdəliklərinin payının artmasına səbəb olub. Nizamnamə kapitalı 2008-ci ildəki 423 milyon manatdan 2023-cü ilə qədər artaraq 11,8 dəfə artıb. Həmin dövrdə SOCAR-ın bölüşdürülməmiş mənfəətinin həcmi 6,4 milyard manatdan 16,1 milyon manatadək dəyişib. Əgər 2008-ci ildə kapitalın 85,9%-i bölüşdürülməmiş mənfəət hesabına formalaşdırsa, 2018-ci ilin sonuna bu rəqəm 32,0%-ə enib, 2023-cü ildə isə yenidən 46,5%-ə yüksəlib. Nizamnamə kapitalının məcmu kapitalda xüsusi çəkisi 5,7%-dən 14,4%-ə yüksəlib.

Biznes proseslərin optimallaşdırılmasında innovativ vasitələrdən istifadə istiqamətləri

Qeyd etmək lazımdır ki, tələb olunan optimallaşdırma nəticələrini əldə etmək üçün həm funksional, həm də bir proses yanaşmasının alətlərini birləşdirən inteqrasiya olunmuş bir yanaşma lazımdır. Beləliklə, yuxarıda qeyd edilən tədbirlərin ümumiləşdirilmiş yekunu olaraq SOCAR-da biznes proseslərini optimallaşdırmaq üçün aşağıdakı innovativ alətlərdən istifadəni təklif etmək olar:

- SOCAR proqnozlaşdırıcı analitika, istehsalın optimallaşdırılması və anomaliyaların aşkar edilməsini təkmilləşdirmək üçün intuitiv süni intellekt sistemləri və maşın öyrənməsi alqoritmlərindən istifadə edə bilər. Süni intellektdən istifadə həm də xərcləri azalda və əməliyyat səmərəliliyini artırmağa imkan verəcək.

- SOCAR yerüstü və yeraltı əməliyyatların monitorinqini və idarə edilməsini təkmilləşdirmək üçün IoT-dən (müxtəlif internet vasitələrindən, peyk müşahidə və s.) istifadə edə bilər. IoT sensorlarından istifadə etməklə siz qazma parametrləri, enerji sərfiyyatı və digər amillər haqqında məlumat toplaya bilər ki, bu da

proseslərə daha yaxşı nəzarət etməyə və səmərəliliyi artırmağa imkan verəcək.

- SOCAR mühasibat uçotu və təchizatın idarə edilməsi kimi proseslərin şəffaflığını və təhlükəsizliyini artırmaq üçün blokçeyndən istifadə edə bilər. Blokçeyn məlumatların qeyri-müəyyənliyini və saxtalaşdırılmasını aradan qaldırmağa kömək edə bilər, həmçinin əməliyyatların yoxlanılması və təsdiqi proseslərini sadələşdirə bilər.

- SOCAR böyük həcmdə məlumatların saxlanması və idarə edilməsi üçün bulud texnologiyadan və hesablamalarından istifadə edə bilər. Bu, məlumatların əlçatanlığını və təhlükəsizliyini yaxşılaşdıracaq, həmçinin analitika və qərar qəbul etmə proseslərini optimallaşdıracaq.

- SOCAR avadanlığın yoxlanılması və təmiri, keyfiyyətə nəzarət və s. kimi prosesləri optimallaşdırmaq üçün robototexnika və avtomatlaşdırmadan istifadə edə bilər. Bu, heyət üçün riskləri azaltmağa, tapşırıqların tamamlanma vaxtını və xərclərini azaltmağa və əməliyyat səmərəliliyini artırmağa kömək edəcək.

Bu geniş spektrli innovativ alətlərin yalnız bir hissəsi olmaqla, onların istifadəsi SOCAR-a biznes proseslərinin səmərəliliyini və rəqabət qabiliyyətini artırmağa, riskləri və xərcləri azaltmağa, məhsul və xidmətlərin keyfiyyətini artırmağa imkan verəcək.

Nəticə

Aparılan tədqiqatlar göstərdi ki, biznes proseslərinin təşkili və idarə olunması üçün çoxlu yanaşmalar mövcuddur, onların hər birinin öz üstünlükləri və məhdudiyyətləri var. SOCAR-ın fəaliyyətinin təhlili şirkətin biznes proseslərinin optimallaşdırılması zərurətini ortaya qoydu. Təklif olunan innovativ alətlər, o cümlədən süni intellekt, IoT, blokçeyn, bulud texnologiyaları və robototexnikadan istifadə şirkətin fəaliyyətinin səmərəliliyini artıracaq, riskləri və xərcləri azaldacaq, məhsul və xidmətlərin keyfiyyətini yüksəldəcək. Bu vasitələrin tətbiqi şirkətin və sənayenin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla kompleks şəkildə həyata keçirilməlidir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Drucker, P.F. (1990). The Practice of Management.

2. Андерсен Бьёрн. Бизнес-процессы. Инструменты совершенствования /Пер. с англ. С.В. Ариничева /Науч. ред. Ю.П. Адлер. - М.: РИА «Стандарты качество», 2003. - 272 с, илл. - (Серия «Практический менеджмент»).

3. Штомпка П. Социология социальных изменений / Пер. с англ. под ред. В.А. Ядова. М.: Аспект Пресс, 1996. 416 с.

4. Biznesin əsasları. Dərslik. Prof. A.V. Abbasovun ümumi redaktəsi ilə. Bakı, "Nurlan", 2005, 656 s.

5. Eminov N.O. İnnovasiya yönümlü iqtisadiyyat: formalaşması və inkişafı problemləri : monoqrafiya / N. O. Eminov ; elmi red. Ş. H. Nəsiyev; red. İ.Hüseynova. Bakı: Elm, 2012. 329 s.

6. Hüseynova K.F. Azərbaycanın neft-qaz sənayesində ekoloji menecmentin formalaşmasının nəzəri-metodoloji məsələləri. İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya işinin avtoreferatı. Bakı: 2016. -26 s.

7. Musayev A. İnnovasiya iqtisadiyyatı və vergi stimullaşdırması. Bakı. "Azərbaycan Universiteti" nəşriyyatı, 2014. -184 s.

8. Heskett J. What Is Management's Role in Innovation?, 2008 (Электронный ресурс), URL: <http://hbswk.hbs.edu/item/5821.html>

9. Nəcəfov Z.M. Azərbaycan Respublikasında milli innovasiya sisteminin formalaşması və inkişafı. İqtisad elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilən dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2011, 35 s.

10. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına uyğun Konsolidasiya edilmiş maliyyə hesabatları 31 dekabr 2017-ci il, <http://www.socar.az/socar/assets/documents/az/socar-financialreports/Maliwe.hesabat.2017.pdf>.

11. SOCAR-ın illik hesabatları (2008-2023-cü illər) <https://socar.az/az/page/illik-hesabatlar>

Гюнель Садык ГАМИДОВА

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ОРГАНИЗАЦИИ БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ АЗЕРБАЙДЖАНА

Резюме

Целью исследования является выявление направлений организации и оптимизации бизнес-процессов. Методология исследования – сравнительный анализ и кластеризация. Прикладная значимость исследования – Разработанные рекомендации по оптимизации бизнес-процессов могут быть использованы предприятиями нефтегазовой отрасли для повышения эффективности своей деятельности. Предлагаемые инновационные инструменты могут быть применены в практической деятельности SOCAR и других предприятий отрасли. Результаты исследования могут быть использованы при разработке стратегий развития предприятий нефтегазового сектора. Результаты исследования – Выявлены и систематизированы основные подходы к организации и управлению бизнес-процессами. Проведен сравнительный анализ эффективности различных подходов к управлению бизнес-процессами. Проведена оценка экономических показателей деятельности SOCAR на 2008-2023 годы. Разработаны рекомендации по применению инновационных инструментов для оптимизации бизнес-процессов в SOCAR. Научная новизна исследования – Систематизированы и классифицированы современные подходы к организации бизнес-процессов. Разработана сравнительная методология оценки эффективности различных подходов к управлению бизнес-процессами. Предлагается комплексный подход к применению инновационных инструментов оптимизации бизнес-процессов в нефтегазовой сфере.

Ключевые слова: бизнес-процесс, подход, нефть и газ, компания, оптимизация.

Gunel Sadik HAMİDOVA

CURRENT STATE AND DEVELOPMENT TRENDS OF BUSINESS PROCESS ORGANIZATION AT AZERBAIJAN ENTERPRISES

Abstract

The purpose of the study is to identify areas of business process organization and optimization.

Research methodology – comparative analysis and clustering.

Applied significance of the study – The developed recommendations for business process optimization can be used by oil and gas industry enterprises to improve their performance. The proposed innovative tools can be applied in the practical activities of SOCAR and other industry enterprises. The results of the study can be used in developing development strategies for oil and gas sector enterprises.

Research results – The main approaches to business process organization and management have been identified and systematized. A comparative analysis of the effectiveness of various approaches to business process management has been conducted. An assessment of SOCAR's economic performance for 2008-2023 has been made. Recommendations for the application of innovative tools for optimizing business processes in SOCAR have been developed.

Scientific novelty of the study – Modern approaches to organizing business processes have been systematized and classified. A comparative methodology for assessing the effectiveness of various approaches to managing business processes has been developed. An integrated approach to the application of innovative tools for optimizing business processes in the oil and gas sector is proposed.

Keywords: business process, approach, oil and gas, company, optimization.